

Чатування на плагіят: польський досвід

Наукові шахрайства в Польщі нічим не відрізняються від наукових шахрайств в Україні: найчастіше це вигадування та публікування результатів непроведених досліджень, фальшування і маніпулювання дослідницьким матеріалом, а також плагіят. Причини непорядности у певному сенсі також подібні, як-от спокуса перекласти чи переписати чужу працю і видати її за свою, бажання комерційних вищих шкіл мати викладачів із науковими ступенями, прагнення деяких політиків стати «професорами» тощо. У Польщі, як і в Україні, не докладаючи значних зусиль, можна знайти «фірму», що пропонує «фахову допомогу в широкому розумінні від найкращих спеціалістів» для написання дипломної чи магістерської роботи. І покарати таку «фірму» досить складно, бо офіційно вона пропонує лише допомогу та консультації для студентів. Польські плагіятори не менш «зухвалі», аніж українські. Скажімо, декілька років тому в медіях набула розголосу справа одного професора, що переклав і опублікував статтю німецького науковця як свою, від себе додавши тільки a więc (а отже). Або ж, як своєрідний анекдот, знайомий якось розповідав мені про одного історика, що захистив докторат, після чого подав його на конкурс для молодих науковців, де успішно виграв. Відтак працю мали опублікувати, але під час наукового рецензування було виявлено, що текст є, м'яко кажучи, запозиченим.

Загалом знайомою виглядає ситуація в польській науці, яку у вступному слові до розділу «Наукова непорядність» порталу Racjonalista.pl описує Марек Вронський:

Період трансформації в Польщі і, як його наслідок, моральне розслаблення, разом із великою потребою академічних викладачів, які досить добре заробляють у приватних навчальних закладах, визволило енергію сотень спритників і шахраїв, які через дірки у «задніх дверях» Святині Науки вдерлися туди підступом і тепер добре почувуються. Всі про це знають, мало хто протестує, майже ніхто з цим не бореться. Ба більше, державні навчальні

заклади починають узаконювати такий стан справ, приймаючи на роботу плагіаторів або ж знову надаючи їм наукові звання, які в них раніше відібрав за плагіат інший навчальний заклад... У Польщі є так багато наукових обманів, бо рецензенти є недобросовісними, так само як недобросовісними є університетські очільники, що толерують плагіат, перекручування, подвійні публікації тощо.

Загалом же стверджується занепад добрих традицій в академічному та науковому середовищі, безкарність осіб, які пишуть праці на замовлення, і відсутність засобів, що давали би змогу ефективно берегти оригінальність наукових праць і викривати шахрайства.

Утім, ситуація з плагіатом та іншими випадками наукового шахрайства в Польщі відрізняється від ситуації в Україні. Передусім ця різниця спостерігається в тому, що в польській науці та навчальних закладах ці явища не набули, так би мовити, «патологічних форм», коли пропозиції продажу курсових і дипломних робіт розміщено на дошках оголошень катедр і деканатів, а загальноприйнятою формулою при написанні роботи є «одне джерело = один розділ». У польській науці проблеми, пов'язані із науковим шахрайством, виносять на публіку, їх доволі активно обговорюють і на шпальтах великих періодичних видань, і на студентських форумах, що, безперечно, сприяє боротьбі з негативними явищами в науці.

Одним із найактивніших учасників обговорень випадків наукової непорядности в Польщі є згаданий Марек Вронський, якого часом називають чи не єдиною особою, яка серйозно бореться із шахрайством у польській науці. На шпальтах видання «Академічний форум» (цикл статей «Із архіву наукової непорядности») і на сторінках порталу Racjonalista.pl він описує найгучніші справи плагіату й інших шахрайств не лише в польській, але й у світовій науці, стежить за розвитком подій і дає їм оцінку. На основі аналізів намагається витворити власні рецепти. Скажімо, в одній статті пропонує принцип «трьох кроків», які повинен здійснити декан, якщо на його факультеті виявлено плагіат. Передусім зауважує, що плагіат є для факультету своєрідною годинниковою

бомбою, яка, коли її вчасно не знешкодити, обов'язково вибухне, руйнуючи добру думку про факультет і його працівників. Тому декан має ретельно перевіряти кожне отримане повідомлення про плагіят і в разі підтвердження вдаватися до швидких дій. Марек Вронський пише: «Відсутність дій і кількатижневе відтягування з винесенням офіційного рішення засадничо дискваліфікує декана щодо функцій, які він виконує, руйнуючи думку про його порядність і демонструючи, що йому бракує характеру та рішучості дій.

Щоб ефективно вирішити справу з плагіатором на рівні факультету, декан повинен зробити три конкретні кроки. Першим є створення деканської комісії, у склад якої мають увійти професори та наукові працівники, котрих уважають за найтактовніших і найпорядніших. Протягом 14 днів члени комісії повинні розглянути справу і скласти протокол, у якому має бути вказано розмір і відсоткове відношення запозичення. Отримавши формальний протокол, що доводить плагіят, декан повідомляє ректора навчального закладу, який після цього переймає відповідальність за розгляд справи та дисциплінарне покарання плагіатора на себе. Однак, каже Марек Вронський, це не звільняє декана від подальших кроків. Він має сповістити раду факультету, що деканська комісія встановила факт плагіяту. Цей крок має спонукати наукове середовище засудити спійманого на шахрайстві науковця, а також перешкодити «тихому» залагодженню справи, коли працівник просто йде з університету й без проблем влаштовується до іншого навчального закладу. Далі декан має допильнувати, щоби про плагіят було сповіщено редакції часописів, наукові редакції збірників, видавництва, де було опубліковано статтю чи книжку, в якій виявлено запозичення, і їх вилучили з наукового обігу. Застосовувати цей принцип «трьох кроків», зауважує автор, треба тоді, коли плагіят є очевидним; якщо виникають сумніви, справу слід передавати до ректора, чий дії в таких випадках визначає закон про вищу освіту. Дії декана, як підрахував Вронський, належить зреалізувати приблизно за 6-8 тижнів - час, цілком достатній, щоби про плагіят дізналося наукове середовище, і замалий для того, щоби науковець-шахрай мав

шанс сфальшувати й виграти в суді справу захисту доброго імені.

Спостерігаючи за випадками непорядности в польській науці, науковці стверджують занепад наукових традицій. Уважають, що їх відновлення дасть змогу подолати шахрайства у вищій школі та наукових інститутах. Стосунок етики науки до плагіату розглядає Стефан Костаньчак у статті «Про плагіаторів». Автор вважає, що широке розповсюдження професійної етики, яка зобов'язує в академічному середовищі, може бути одним із найефективніших засобів боротьби з плагіатом. При цьому він згадує відомого польського етика й філософа Тадеуша Чежовського, який визначив основні чесноти, що мають характеризувати особу, яка належить до академічного середовища: витривалість у долатті перешкод, що переламає розчарування і байдужість; систематичність на противагу нерегулярності; докладність на противагу поверховості; сумлінність на противагу легковажності; чесність на противагу фальшуванню; скромність, яка перешкоджає прагненню марнославства; відвага переконань, що не піддається авторитетам, але спрямована до істини. Ці чесноти, на думку Стефана Костаньчака, слід популяризувати серед студентів, і в цьому мають бути зацікавлені самі ж науковці, що викладають в університетах. Академічний науковець повинен приготувати своїх наступників, отож мусить не бути байдужим до того, яких цінностей дотримуватимуться його учні.

Різні аспекти, пов'язані з дотриманням авторського права та науковою етикою, представлено у «Репорті про принципи шанування авторства в дипломних і докторських працях в академічних та наукових інституціях» (2005), видання якого зніціював Фонд польських ректорів. Це збірка праць експертів з авторського права, що прагнуть проаналізувати можливості протидії шахрайству в науці (передусім порушенню авторських прав і продажеві дипломних робіт). Обґрунтовуючи актуальність даних аналізів, автори зауважують, що приблизно 5-10% усіх дипломних праць, поданих у Польщі на захист, є плагіатами. Через це значну увагу звертають на різні види відповідальности за присвоєння авторства чужої творчости.

У дискусіях про випадки шахрайства в науці та вищих навчальних

зкладах, що активно точаться останніми роками в польських академічних колах, можемо натрапити на ремствування з приводу того, що боротьба з цим явищем є тяжкою справою. Правники вказують на деякі недосконалості законодавства, що регулює авторські та суміжні права. Передовсім зауважується, що в законі немає чіткого означення плагіяту. Тому у розгляді справ змушені покликатися на поточне розуміння плагіяту як привласнення чужого тексту чи його фрагмента. Зі словника польської мови можемо дізнатися, що плагіят - це «привласнення чужого твору чи творчого помислу, видання чужого твору під власним іменем, також: дослівні запозичення із чужих праць, подані як оригінальні та власні». Однак, як зауважують експерти з авторського права, у наш час розвинутих технологій і величезної кількості текстів справа з плагіятом не є простою. Зокрема, розрізняють очевидний і прихований плагіят. Із очевидним маємо справу тоді, коли плагіатор ставить під чужим твором своє прізвище або ж переносить фрагменти чужої праці до своєї. Таке пряме запозичення часто трактують як вияв наївності чи як авторову легковажність. Складніше виявити прихований плагіят, коли після певних перетворень фрагменти чужого твору «органічно» вводять у власний текст.

Польська боротьба з плагіятом та іншими випадками непорядности в науці є тяжкою й тому, що гучні справи досить часто важко довести до логічного завершення, себто позбавлення наукового ступеня чи звільнення з роботи в університеті. Прикладом може бути справа Мажени Т., яка 1999 року в Інституті історії Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні захистила докторат про полонійне харцерство у Франції міжвоєнного часу. Однак декілька років тому прокуратура порушила кримінальну справу, бо працю написав «на замовлення» науковий керівник. Вирок суду, який було винесено в липні минулого року, неправочинний, бо його оскаржили і підсудні, і позивач. Відповідно, університетська дисциплінарна комісія, що розглядає цю справу, мусить чекати узасаднення вироку суду. Як зауважила у коментарі для «Gazety Wyborczej» директор Інституту історії УМКС проф. Анна Сохацька, важко уявити, як має виглядати процедура відбирання наукового ступеня, оскільки

університет жодного разу не мав справи із таким випадком. При цьому вона також додала, що навчальні заклади безпорадні, коли хтось подає на захист працю, писану на замовлення, бо рецензенти зазвичай можуть виявити лише плагіят.

Проблемою є також те, що багато хто, надто серед студентів, не трактує плагіят як злочин. Студентські плагіяти й «роботи на замовлення», отже, постають значною проблемою. Статтю «Чатуючи на плагіят» Кая Цудак починає так:

Як говорять обережні статистики, 10% нас, студентів, - це злодії. Ці 10% (а може, більше?) крадуть інтелектуальні досягнення інших, видаючи їх за свої. Дослідження стосувалося тільки магістерських робіт. Але ж ми пишемо ще силу-силенну інших праць і рефератів протягом п'яти років навчання. Якщо ти ніколи не вкрав бодай речення з чужої праці, не читай цього тексту. Якщо ж украв...

Статтю було вміщено на багатьох студенських порталах, і її, в певному розумінні, можна схарактеризувати як своєрідний звіт студентам про ситуацію із шахрайством у науці. Поширення знання про суть плагіату, окреслення наслідків запозичення чужого твору на конкретних прикладах із залученням при цьому коментарів експертів і самих студентів, безсумнівно, виконує превентивну роль і сприяє тому, щоби студенти розуміли тяжкість злочину інтелектуальної крадіжки.

Масовому запобіганню плагіату в дипломних роботах сприяє також те, що в більшості польських вищих навчальних закладів студенти зобов'язані підписувати підтвердження того, що їхня дипломна робота є оригінальною та самостійною. Зрештою, подання неправдивої інформації служить у випадку виявлення шахрайства підставою покарати плагіатора.

У спробах окреслити способи появи наукових плагіатів найчастіше звинувачують комп'ютерні технології. Вважається, що копіювати чужі тексти студентів спокушає інтернет, який дає користувачеві ілюзорне почуття анонімності і пропонує безмежну інформацію, яку легко можна перенести в

текстовий редактор і, дещо підправивши, «вклеїти» до своєї праці. Однак, із другого боку, у боротьбі з плагіатом дедалі ефективніше використовують комп'ютерні технології. Саме для цього ректори польських вищих шкіл 2003 року на конференції ухвалили заохочувати подання на захист праць (магістерських, докторських тощо) також в електронному вигляді, що дасть змогу перевіряти їх через призму повторювань, які можна розцінити як плагіат.

2002 року в Польщі з'явилася комп'ютерна система, яка здійснює перевірку текстів під кутом зору вчинення плагіату. Йдеться про сервіс Plagiat.pl, що базується на програмі, яка перевіряє оригінальність праці. Від початку сервіс був зорієнтований передусім на боротьбу з плагіатом у вищих навчальних закладах. Від 2003 року програму почали використовувати окремі польські університети (першим цією технологією скористався Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні). Як можна дізнатися на офіційній сторінці сервісу, сьогодні ним користуються понад 40 навчальних закладів, умовно поділених на три категорії: золота (в яких за допомогою сервісу Plagiat.pl перевіряються всі праці, що подаються на захист); срібна (в яких перевіряються усі праці, але лише на деяких факультетах); бронзова (в яких адміністрація навчального закладу дала можливість викладачам та науковим працівникам самим вирішувати, у який спосіб використовувати сервіс).

Творці системи Plagiat.pl переконані в тому, що коли у відповідь на дедалі розвинутіші технології копіювання чужих текстів, що їх використовують плагіатори, не представити ефективних технологій боротьби з цим явищем, то більшість статей і наукових праць, що постануть у майбутньому, будуть плагіатом. Програма, яку вони пропонують, працює за принципом порівняння тексту з документами, зібраними в базі сервісу та розміщеними в інтернеті. У результаті перевірки система видає «Звіт подібності», який містить: коефіцієнт подібності, що визначає у відсотковому відношенні, яка частина тексту збігається з текстами в базі та в інтернеті; список джерел, у яких знайдено фрагменти тексту, ідентичні з фрагментами праці, яку перевіряють; текст документа з позначеними частинами, які виявилися ідентичними з частинами

інших праць чи матеріалів із бази чи з інтернету. Водночас слід зазначити, що програма не видає остаточного рішення щодо того, чи певна праця є плагіатом. Творці програми наголошують, що вона є лише «механічним» засобом перевірки, тому в оцінюванні праці не можна спиратися лише на коефіцієнт подібності. Окрім того, Plagiat.pl не аналізує, яка з праць з'явилася раніше, та може бути «вразлива» на деякі звороти, що часто зустрічаються в мові. З огляду на це, науковий керівник або ж особа, якій спеціально надано відповідні функції від адміністрації факультету, обов'язково мають проаналізувати звіт, отриманий як результат порівняння.

Протистояння шахрайству в науці часом прирівнюють до кидання мотику, щоби поцілити в сонце, маючи на увазі, що повністю це явище викоринити не можна і що завжди знайдуться особи, які захочуть легко дістатися наукових вершин. Однак «кидати мотику», без сумніву, варто, адже найчастіше корупція, шахрайство та їх толерування в судах, лікарнях, державних установах тощо народжується саме з шахрайства в університетах: купленої дипломної роботи, запозиченої чужої статті чи підтасованих результатів наукового дослідження.